Az alattyáni Bereki-erdő és természeti értékei

Bánkuti Károly – mrbk@citromail.hu, Buschmann Ferenc, Kovács Norbert – norbertkovacs73@freemail.hu, Mester Árpád – mesar@freemail.hu, Vidra Tamás – lutratapio@freemail.hu

Bevezetés

A Jászság – az egyéb alföldi területeinkhez hasonlóan – az elmúlt századok emberi beavatkozásainak eredményeként kultúrsivataggá vált. Ebben legnagyobb szerepet a XIX. század második felében kiteljesedő vízrendezési munkálatok játszották. A Zagyva, a Tarna és Galga folyókat gátak közé szorították, a vízutánpótlás nélkül maradt vizenyős-mocsaras részek kiszáradtak. Területükön szikes legelők (másodlagos szikesedés!), illetve kiterjedt szántóföldek jelentek meg. Az eredeti élővilágra az utolsó csapást az elmúlt ötven évben kialakult monokultúrás, sok vegyszert használó nagyüzemi mezőgazdaság, a több ezer hektáros akác- és nemesnyár-ültetvények megjelenése (pl. a Jászberénytől délnyugatra eső Újerdőnek nevezett területrészen), valamint az Alföldre egykoron igencsak jellemző síkvidéki vízfolyásokat is (pl. Hajta-patak) érintő vízügyi beavatkozások mérték. Napjainkban a Jászság földje közel 90 %-ban mezőgazdasági kultúrterület, jórészt szántóföldek, kisebb részben szőlőültetvények és gyümölcsösök. A természetes, illetve természetközeli biotópok csupán néhány százalékban mérhetők, sőt, a vízrendezések következményeként a Jászság ma talán Magyarország vizes élőhelyekben és természetes erdőkben egyik legszegényebb területe.

A kutatók csak későn, az 1980-as évek elején ismerték fel a már csak romjaikban létező, de még így is páratlan természeti értékeket képviselő jászsági területek feltárásának és védelmének szükségességét. Ennek nyomán nyert oltalmat 1987-ben a Jászság utolsó vizenyős területe, a Hajta-mocsár (1998 tavaszán megvásárolta a Duna-Ipoly nemzeti park, s ma a Tápió-Hajta Vidéke Tájvédelmi Körzet részeként, a védettsége országos

szintre emelkedett). Ugyancsak 1987-ben vált helyi jelentőségű védett területté a Zagyva-folyó Jászberénytől nyugatra eső szabályozatlan szakasza (Zagyvamenti Természetvédelmi Terület), és a jászdózsai Pap-erdő. Ez utóbbi az ősi tatárjuharos lösz-(sziki)-tölgyesek egyik különösen szép képviselője. Végül 1994-ben kapott védelmet a Jásztelek mellett található Pusztamizsei Zagyva-holtág és az azt körülölelő keményfaliget, illetve a Jászjákóhalma belterületén található Templom-part, Templom-tér, Temető és Tarna-holtág. A Jászberénytől északra elhelyezkedő Borsóhalmai-rét védetté nyilvánítása megakadt, pedig ez a Jászság talán egyetlen olyan nagyobb tömbben fennmaradt gyepterülete, amely botanikai értékein túl a vizesebb években igen fontos szerepet játszik az őszi és tavaszi madárvonulásokban.

A védelemre érdemes területek sora természetesen a fentiekkel nem merült ki a Jászságban. Az elmúlt években – elsősorban civil természetvédők részvételével (pl. Élővíz Természetvédelmi Egyesület Jászberény) – megújult erővel folyik a térség még fennmaradt természeti és természetközeli élőhelyeinek feltárása. Ez utóbbiak közé tartozik az általunk tanulmányozott alattyáni Bereki-erdő is, amely bár kissé lerontott természeti állapotú, de a rekonstrukció lehetőségét magában hordozva tárja elénk a vidék egykori, a mainál jóval gazdagabb élővilágának egy darabját: jelen tanulmányunk írásával egy időben megtettük a lehetséges lépéseket a védetté nyilvánítása érdekében is.

A vizsgált terület földrajza

Elhelyezkedése

A szóban forgó terület Jász-Nagykun-Szolnok megye ÉNy-i részén, a Jászság középtáján, Alattyán községtől déli irányban helyezkedik el. Legkönnyebben a 32-es főútról a település központja felé lekanyarodva, majd innen a Zagyva-folyó hídján átkelve és a folyásirányt követve, mintegy másfél km-t megtéve érhetjük el a védgát tövében található 36 hektáros erdőfoltot. A három oldaláról szántók által körülvett terület külső peremén egy

kiszáradt holtág húzódik (lásd: térkép), míg belső részén egy kb. 5 hektáros tipikus szikeserdei rét (Peucedano-Asteretum sedifolii) terül el.

Domborzat

A vizsgált terület az Alsó-Zagyva-sík Jászberénytől délre elterülő morfológiai egységéhez, a Dél-jászsági süllyedékhez, annak is a központi tengelyéhez tartozik. Ez a vápa a pannon időszaktól kezdve egészen napjainkig az Alföld egyik legtartósabban süllyedő fiókmedencéje. Jól bizonyítják ezt a helyenként 6-8 méteres holocén-kori folyóvízi feltöltések (öntés- és réti agyag, öntés- és lösziszap), illetve a történelmi időszak során feljegyzett nagyobb jászsági földrengések (1772, 1868, 1872 stb.), amelyek jelzik a mélyben húzódó, „működő" szerkezeti törésvonalakat (FODOR 1942, BALLA 1958, SZÉKELY 1969).

A felszín mai formakincsének kialakításában – elsősorban a fenyő-nyír (preboreális) fázis időszakában – a Jászjákóhalma-Szolnok tengelyű süllyedések hatására e központba terelődött Zagyvának és mellékfolyóinak volt elsődleges szerepe. Alsószakasz jellegének megfelelően a folyó itt már nagy meanderekkel járta be a területet, töltögetve a mélyebb szinteket, átdolgozva a fiatal üledékeket, létrehozva egy 100 m tengerszint-feletti magasságot sehol el nem érő, hordalékaival feltöltött síkságot. Elhagyott medreinek nyomait azonban ma már csak jobbára szintvonalas térképeken, illetve légi felvételeken lehet követni. Az eolikus formák gyakorisága ezen a dél-jászsági részen érthetően csekély.

Vízrajz

Alattyán környékén még a XIX. század végén is egy kiterjedt vizenyős terület húzódott, amelyet a környékbeliek egyszerűen csak „Bereknek" neveztek. Ez a terjedelmes mocsárvilág a Dél-jászsági vápa legintenzívebben süllyedő részének, a Jászberény-Jászjákóhalma közötti területnek a déli kapujában helyezkedett el. A Zagyva ebből a lapályból csak igen nehezen, több irányba

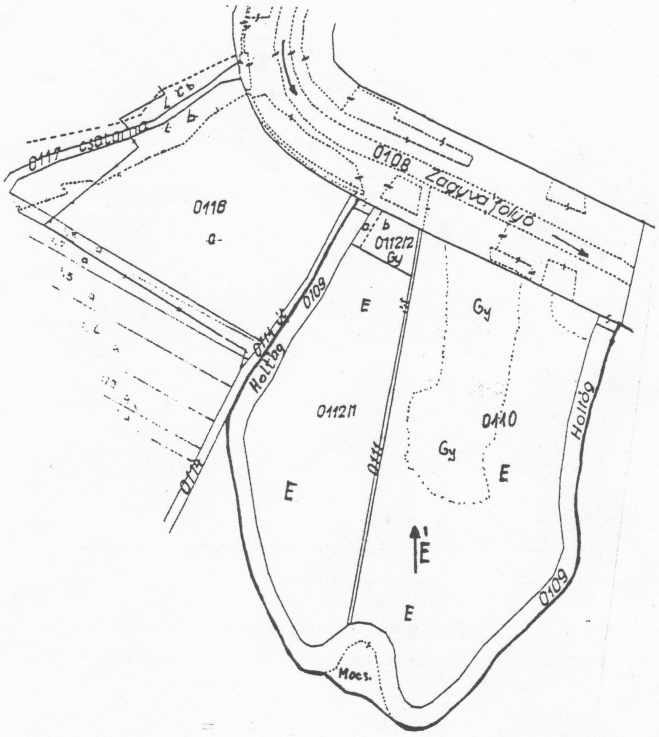
ágazva tudott csupán kitörni; tekervényes, nagy kanyarulatokat leíró elágazásai éppen Alattyántól nyugatra futottak (FODOR 1935, 1942). A XIX. században meginduló, s a XX. század elején kiteljesedő vízügyi munkálatok során viszont a folyó itteni szakaszát is egyenesebb mederbe „terelték" és gátak közé szorították. Kanyarulatai és az azt kísérő mocsaras-berkes foltok a mentett oldalra kerülve lassan kiszáradtak, majd művelés alá kerültek.

A Bereki-erdőt övező holtág az 1885. évi katonai térképen és az 1929-es felvételezésen még élő Zagyva-szakaszként van feltüntetve. Végső leválasztása valószínűleg az 1963-as nagy jászsági árvíz után következhetett be. Ezt követően már csak a hóolvadások és csapadékosabb időszakok összefutó vadvizei táplálták (a helybéliek elbeszélése szerint még az 1970-es években is állandó vízborítás jellemezte, sőt, rendszeresen horgásztak benne). Az elmúlt évek aszályos időjárása miatt azonban napjainkra teljesen kiszáradt, tavasszal is csak legmélyebb pontjain csillog kevéske víz[1].

Talajok

A felszínt borító holocén képződményeken viszonylag változatos talajtakaró jött létre. Az erdőtől nyugatra mélyben sós alföldi mészlepedékes csernozjom-talajok, míg a Zagyvát kísérő lapályos részeken a réti- és öntéstalajok különböző változatai találhatók meg. Az erdő közepén elhelyezkedő réti rész enyhe lejtéssel mélyebb, az egykori rendszeres vízzel borítottság- és kiszáradások következményeként – különösen a mai víztelenedett állapotában – erősen szikes, bolygatott részein a szik a felszínre nyomulva „kivirágzik", típusa azonban szolonyec. Az idősebb telepítésű tölgyesek alatt viszont már recens erdőtalaj fordul elő.

[1] Itt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a 2010. évi rendkívül csapadékos időjárás következtében nemcsak a holtág telt meg ismét vízzel, hanem a középső szikes réttársulás még augusztus közepén is víz alatt állott, ami feltehetően bizonyos növényzeti és állattársulási változásokat fog az elkövetkezendő években előidézni; kérdéses például, hogy a huzamos vízzel-borítottságot az itt viszonylag jelentős népesség-számmal bíró fokozottan védett nagy szikibagoly (Gortyna borelii lunata) lepke populációja képes-e még egyáltalán átvészelni.

A Bereki-erdő térképvázlata
M=1:10.000

Éghajlati viszonyok

A Jászságnak ez a része a meleg, enyhe telű, mérsékelten nedves éghajlati területhez tartozik, amelyre az Alföld nagy részéhez hasonlóan a kontinentális hatások túlsúlya jellemző (PÉCHELY 1965). A hőingadozás nagy: a januári középhőmérséklet –2 C.-fok, a júliusi +20,5. Az évi középhőmérséklet 10-11 C.-fok közötti. A csapadékmennyiség átlaga 550 mm, az éghajlati vízhiány éves szinten mintegy 300 mm. Így érthető, hogy a Jászság egykori kiterjedt vízivilágát az ide érkező és megrekedt folyók, elsősorban a Zagyva tartotta fenn.

Növényvilág

Növényföldrajzi helyzetkép

Az alattyáni Bereki-erdő az Alföld (Eupannonicum) flóravidékéhez tartozó Tiszántúli flórajárás (Crisicum) ÉNy-i részén helyezkedik el. A Crisicum-hoz tartozásának legfőbb bizonyítéka a középső szikes területen található magaskórós sziki erdőssztyepp-rét (Peucedano-Asteretum sedifolii). Ez a társulási forma az erdőssztyepp-komplex fontos tagja, a növényföldrajzi Tiszántúlon kívül még a Bánát (Banaticum) jellemzője és szoros rokonságban áll a dél-szibériai hűvös-kontinentális növényközösségekkel (lásd: Nemzeti Biodiverzitás Monitorozó Rendszer II. 1997), s mint ilyen, a tervezett fokozottan védett növénytársulások listáján szerepel. Jelen formájában jellemzően a Hortobágyon található Ohat-újszentmargitai növényszövet-kezetekkel mutat hasonlóságot. Itteni jelenléte az ugyancsak szinte kizárólag tiszántúli elterjedésű sziki tölgyesek (Festuco pseudovinae-Quercetum roboris és Aceri tatarici-Quercetum roboris) hajdani meglétére és jászsági elterjedtségére is utal, amelyek a magasártereken egykor jóval gyakoribb keményfaligetek (Fraxino pannonicae-Ulmetum) folyószabá-lyozások utáni elszikesedésével jöhettek létre.

A vegetáció mai arculata és befolyásoló tényezői

A Bereki-erdő növényzetének mai állapota részben már a különböző emberi behatásokra alakult ki. A holtág élővilágát a Zagyvától történő levágás megpecsételte, növényzete degradált. Egykori elemeit (pl. Sagittaria sagittifolia, Myosotis palustris stb.) szinte csak az élő folyószakasz partszegélyén fedezhetjük fel. Az ősi fás vegetáció is csak nyomokban maradt meg, néhány idősebb Quercus robur reliktum faegyeddel és magyar kőrissel (Fraxinus angustifolia danubialis) tarkított. Mind az idősebb, mind a fiatalabb telepített tölgyerdő jelenlegi formája jellemzően sziki tölgyes (Galatello-Quercetum roboris), továbbá tájidegen fafélékből álló fiatalabb ültetvények (pl. Populus x euramericana agg.) sorozatából tevődik össze, az erdő rét felőli szélein spontán szaporodó fehér akáccal (Robinia pseudo-acacia) és nyugati ostorfával (Celtis occidentalis) vegyülve.

Legépebb formájában a sziki erdőssztyepp-rét maradt fenn, amelyet azonban súlyosan károsít a két oldalán illetőleg a középső részén létesített keskeny „vadföld-sáv", amelybe az erdő ÉNy-i végében létesített mintegy 1 hektáros fácán-utónevelő telepről szabadon bocsátott állatok számára vadetetési szándékkal kölest, cirkot, gyakran kukoricát is vetettek. A beavatkozás miatt viszont jelentős a bolygatott talajon a különböző agresszív gyomfajok (pl. Ambrosia elatior, Cirsium arvense) térhódítása. A sziki növényzet a korábbi években beszántott területeket fokozatosan visszahódítja. Természetvédelmi szempontból külön problémát jelentenek még a környező szántókról a holtmederbe mosódó kemikáliák, valamint a külső szélére kihordott szántóföldi dudvatörmelék (elgyomosodás, feltöltődés).

A Bereki erdő jellemző növénytársulásai

A./ Fűz-nyár ligeterdő (Salicetum albae-fragalis)

A mederszéli puhafás galérialiget a holtág külső oldalán jellegtelen, belső peremén ellenben szép foltokban jelentkezik termetes fehér fűzekkel (Salix alba) és néhány törékeny fűzzel (Salix fragalis). Helyenként mézgás égerrel (Alnus glutinosa) és vénic szillel (Ulmus laevis), itt-ott fehér- és szürke nyárfával

(Populus alba, P. x canescens) keveredik. Cserjeszintjében a kökény (Prunus spinosa), a fekete bodza (Sambucus nigra), a mezei juhar (Acer campestre), és a nem őshonos zöld juhar (A. negundo) található leginkább. Ezek azonban a nyílt területek és a fiatalabb monokultúrás ültetvények kivételével mindenütt jelen vannak. Veresgyűrű som (Cornus sanguinea), varjútövis (Rhamnus catharticus), egybibés galagonya (Crataegus monogyna) egészíti ki ezt a társulást. Ez egyben már átmenetet képez a következő asszociáció felé is. Aljnövényzetében – főleg a holtmeder szélén – nitrogénindikátor, degradációt jelző fajok is előfordulnak, de nem nagy mennyiségben; pl. nagy csalán (Urtica dioica), ragadós galaj (Galium mollugo) stb.

B./ Tölgy-kőris-szil ligeterdő (Fraxino pannonicae-Ulmetum)
Ez valamivel szélesebb sávban övezi az ősi medervonalat. Állományának jelentős része idős, átlag 50 év feletti kocsányos tölgy (Quercus robur). Részben telepítés, amit nagyszámú magas kőris (Fraxinus angustifolia danubialis) egészít ki[2]. Jelenleg még tipikus formában őrzi a jellegzetes fajokat, ezért természeteshez közelinek minősíthető, – az összetétel nem mutat rontott, degradált állapotot. Kísérő elemei megegyeznek az előző társulásával, de itt a fekete bodza (Sambucus nigra) némileg gyakoribb. Közéjük néhány kányabangita (Viburnum opulus) vadkörte (Pyrus pyraster) és a spontán ide került kínai eredetű fehér- és fekete eper (Morus alba, M. nigra) keveredik. Aljnövényzetében jelen van a borostyán (Hedera helix), tavaszi aspektusában széleslevelű salamonpecsét (Polygonatum latifolium), erdei- és illatos ibolya (Viola sylvestris, V. odorata), salátaboglárka (Ficaria verna) dominálnak, később a zamatos turbolya (Anthriscus cerefolium) válik néhol tömegessé. A nyári időszak növényei is jellegzetesek: pl. erdei szálkaperje (Brachypodium sylvaticum), amelyek innen terjedtek vissza a következő pontban említésre kerülő fiatalabb tölgyes aljnövényzetébe.

[2] Ez utóbbiak jelentős részét 2008 – 2009-ben kitermelték a tölgyek közül.

C./ Kocsányos- vagy sziki tölgyes (Galatello-Quercetum roboris)

Két korcsoportra különül el. Az idősebb állományt 45-60 év közötti kocsányos tölgyek alkotják, és jelentős hányadát képezik az egész Bereki-erdőnek. Közöttük számos, az ősi időkben is itt tenyészett mocsári tölgyes reliktum példánya található meg. Jelen állapotában ennek a telepítésnek az ősi tájjelleg (sziki tölgyesek) fennmaradása szempontjából van óriási jelentősége. Szegélyében már bővebb egyedszámú a tájidegen akác (Robinia pseudo-acacia) és nyugati ostorfa (Celtis occidentalis), illetve megjelenik a fagyal (Ligustrum vulgare) és a mezei szil (Ulmus minor), – a tatárjuhar (Acer tataricum) viszont hiányzik. Cserjeszintje megegyezik a fent leírtakkal. Lágyszárú aljnövényzetében az előző társulásnál említetteken kívül sok más erdei elemet, pl. szegfűbogyót (Cucubalus baccifer) is találunk.

A fiatalabb (kb. 20-25 éves) tölgyes előterében, illetőleg a szikes rét szélében él a védett tavaszi csillagvirág (Scilla bifolia agg., valószínűleg S. vindoboniensis) mintegy 5-600 töves állománya. Jelen ismereteink szerint e növényfajnak a Jászságban ez az egyetlen populációja. E tölgyes-telepítés egykori réti mivoltát bizonyítja a fák között található szépszámú őszi kikerics (Colchicum autumnale) jelenléte.

D./ Egyéb faültetvények (Populetum canadensis)

Az előző erdőségek DNy-i oldalán – azokhoz viszonyítva mintegy keresztben – több hektáros, vadkár elleni (de már lerongált és eltávolítást kívánó) drótkerítéssel körülvett kb. 8-10 éves faültetvény sávsorok találhatók: kocsányos tölgy, nyugati ostorfa, akác, papírnyár pl., míg a DK-i részen a holtág belső oldalán egy néhány soros nemesnyárfa-ültetvény mered az ég felé. Ezek a terület ősi, tájképi és természeti értékét nagymértékben rontják, jelenlétük természetvédelmi szempontból szükségtelen. Cserjeszintjük az ültetési sűrűség miatt hiányzik, a bolygatott talajon leginkább csak vadrezeda (Reseda lutea), fehér mécsvirág (Melandrium album), szappanfű (Saponaria officinalis) és

gyomfajok nőnek, pl. fehér libatop (Chenopodium album) és rokonsága, stb.

E./ Sziki erdőssztyepp-rét (Peucedano-Asteretum sedifolii)

A Bereki-erdő növényzetének legértékesebb része, – az egész Jászságban csak itt található meg ilyen szép kifejlődésben (MOESZ 1940). Jellemzője a sziki, réti, és sztyeppfajok együttes jelenléte. A társulás névadó fajai, a védett sziki kocsord (Peucedanum officinale) és a réti őszirózsa (Aster sedifolius) tömeges, utóbbi szeptemberben lilába borítja a rétet. Mellettük szép számmal terem a sóvirág (Limonium gmelini hungaricum), a sziki- és vékony útifű (Plantago maritima, P. tenuiflora), a sziki- és bárányüröm (Artemisia santonicum, A. pontica), a parti laboda (Atriplex littoralis) és a seprőparéj (Bassia sedoides), továbbá a sziki- és mezei cickafark (Achillea asplenifolia, A. collina) viszonylagos sokasága. Az orvosi székfű (Matricaria chamomilla) érdekes módon csak szórványos, miként a sziki szittyó (Juncus gerardii), egérfarkfű (Myosurus minimus) és sziki őszirózsa (Aster tripolium pannonicum) is.

A réti fajok jellemző, általában ritka képviselője az egyébként szikesedést jelző védett fátyolos nőszirom (Iris spuria), amellyel csak itt-ott találkozhatunk: populációja csupán 25-30 tőből áll. Ennél jóval gyakoribb – főleg a védgát felé eső részen – a réti margitvirág (Chrysanthemum leucanthemum), valamint a vesszős füzény (Lythrum virgatum). Az őszi kikerics (Colchicum autumnale) ugyancsak gyér egyedszámú, de még a rétet határoló tölgyesek alá behúzódva – illetőleg megmaradva – is megtalálható. Kedves színfolt a holtág külső karéján és az élő Zagyva árterénél a réti iszalag (Clematis integrifolia). Számos löszgyepi növényfaj is jelen van. Ezek közül említést érdemel a védett macskahere (Phlomis tuberosa), az endemikus budai imola (Centaurea sadleriana), az ugyancsak pannoniai benszülött magyar szegfű (Dianthus pontederae), az egyes zsályafajok (Salvia pratensis, S. nemorosa, S. austriaca) pedig nem is ritkák. Nedvesebb ártéri növénytársulások képviselője a kövér aggófű (Senecio doria), üde homokpusztagyepek hírnöke a szintén

szikjelző szürkekáka (Holoschoenus romanus), a szárazodás felé ad jelzést a folyóvölgyekben terjedőben lévő fehér szamárkenyér (Echinops sphaerocephalus). Kettő, Alföldünkön ritka erdőssztyepp faj zárja a sort; a buglyos kocsord (Peucedanum alsaticum) és az ilyen talajtípusokra nem jellemző, s az Alföldön egyébként sem gyakori bablevelű varjúháj (Hylotelephium telephium maximum).

F./ Nádas (Scirpo-Phragmitetum), illetve ennek különböző konszociációi

A vize-fogyott holtág növényzete erősen leromlott állapotú. A társulás alapjellegét csak az itt-ott az egész medret is kitöltő nád (Phragmites australis), valamint a partszegélyi dekoratív virágkáka (Butomus umbellatus) és mocsári nőszirom (Iris pseudacorus) stb. tárja még elénk. Az állandó vízborítást igénylő fajok, mint pl. a nyílfű (Sagittaria sagittifolia), ágas békabuzogány (Sparganium erectum) stb., már csak az élő Zagyva-folyó szélén fordulnak elő. A holtág növényzete mai alakjában tulajdonképpen gyomtenger, nagy területeket borít be a hamvas szeder (Rubus caesius) és a sövényszulák (Calystegia sepium).

Állatvilág

Gerinctelenek

Az alattyáni Bereki-erdő gerinctelen állatvilágának valóságos népessége – egyes rovarfélék kivételével – egyelőre csak a hasonló típusú hazai élőhelyek ide is vonatkoztatható ismeretanyaga alapján lenne becsülhető (konkrét adatok jobbára csak a lepidopterológiai éjszakai gyűjtő- és nappali megfigyelő munkákból származnak (BUSCHMANN 2001): a rovarvilág tekintetében még igen sok vizsgálódás szükségeltetik.

Hazánk állatvilágának különösen becses és európai jelentőségű képviselője a berni konvenciós listán is szereplő tápnövény- és életmód-specifikus nagy szikibagoly (Gortyna borelii lunata), és a nomenklatúrai törzsalaktól szintén eltérő, endemikus hazai alfajú sziki ürömbagoly (Saragossa porosa kenderesiensis) lepkefajok.

Elszigeteltségükből adódóan itteni populációik viszonylag kis egyedszámúak, egyben sajátos életmódjuk miatt (a nagy szikibagoly a Peucedanum officinale gyökértörzsében, a sziki ürömbagoly pedig csak az Artemisia pontica és A. santonicum-on fejlődik ki) a környezeti antropogén behatásokra érzékenyebben reagálnak, mint a tágabb ökológiai tűréshatárú lepkefajok, ezért rendkívül veszélyeztetettek. Ezekhez társul még a fokozottan védett magyar (=tatárjuhar) fésűsbagoly (Parorthosia schmidti), a szintén védett kéköves bagoly- (Catocala fraxini) és szarkalábbagoly (Periphanes delphinii) lepke, a kis nappali-araszoló- (Archiearis puella) és a csücskös sziklaaraszoló (Odontognophos dumetatus) lepke. Utóbbi lepkefaj itteni tenyészése külön is figyelemre méltó.

A gyakorta látható védett nappali lepkék – pl. kardos- és fecskefarkú lepke (Iphiclides podalirius és Papilio machaon), nagy tűzlepke (Lycaena dispar rutilus), nappali pávaszem (Inachis io), atalanta lepke (Vanessa atalanta) stb. – mellett a rovarvilág egyéb ritka illetve védett képviselői is jelen vannak. Ezek közül megemlítendő a nyílt területeken elég gyakran látható védett imádkozó sáska (Mantis religiosa), az ugyancsak védett és eredetileg inkább homokpusztai gyepekre jellemző endemikus sisakos sáska (Acrida hungarica), amely itt jóval ritkább, mint pl. egyes homoki területeken. Eddig csak a Zagyva-folyó könnyen melegedő védgátján észleltük néhány egyedét, és ugyancsak itt találkoztunk a szongáriai cselőpók (Lycosa singoriensis) függőlegesen földbe vájt járatával. Az idősebb tölgyesekhez kötődően előfordul itt a szarvasbogár (Lucanus cervus), a kis szarvasbogár (Dorcus parallelepipedus), az orrszarvúbogár (Oryctes nasicornis holdhausi), a rezes futrinka (Carabus ullrichi), az aranyos bábrabló (Calosoma sycophantha), de a felsorolás messze nem teljes.

Gerincesek

A Bereki-erdő kis kiterjedése ellenére fontos élőhely-együttes (keményfaliget, szikes rét, kiszáradt holtág) a gerinces állatvilág számára. Különösen a természetközeli fás társulások jelentenek

kiemelkedő értéket az ilyen jellegű állományokban igencsak elszegényedett jászsági területeken. Vizsgálataink során elsősorban ornitológiai megfigyeléseket végeztünk, valamint az élő Zagyva-szakasz és az erdőtől ÉNy-ra található sekély belvízelvezető csatorna halai alapján igyekeztünk a ma víz nélküli holtág egykori halközösségét rekonstruálni. Jobbára innen származnak az ismereteink a kétéltűekről is. (Megjegyezzük, hogy az említett csatorna igen kis eltérítése vagy leágaztatása révén a holtág élővilága helyreállítható lenne!).

A./ Halak (Pisces)

A Zagyva ezen alsószakaszi halfaunája inkább a Tisza-folyó halfaunájával mutat hasonlóságot (érthető, hiszen annak jobboldali mellékfolyója), kiegészülve a hegyvidéki patakok felsőbb szinttájairól időnként lesodródó faunaelemekkel: kövicsík (Orthrias barbatulus), petényi márna (Barbus peloponnesius petenyi) - (szóbeli közlések!). A vízhozam – túl a Zagyva legnagyobb mellékfolyójával, a Tarnával történő Jászjákóhalma-Jásztelek közötti összefolyásán, – itt már nagyobb és kiegyenlítettebb. Főleg tavaszi áradások alkalmával rendszeresen megjelennek a Tiszából leginkább ívás céljából felúszó halfajok is, pl. dévérkeszeg (Abramis brama), leső harcsa (Silurus glanis). E fajok az év más időszakaiban is megtalálhatóak, de jóval kevesebb egyedszámban.

Mint az egész ország területén, úgy itt is megfigyelhető az őshonos, ritkább halfajok megfogyatkozása, és a meggondolatlanul betelepített vagy behurcolt agresszívebb halfajok elszaporodása. Erre legjobb példa a kínai razbóra (Pseudorasbora parva) és az ezüstkárász (Carassius auratus; újabban inkább C. gibelio néven említik). Utóbbi minden vízből előkerül és rendszerint uralkodó fajként, míg az őshonos széles kárásszal (Carassius carassius) szinte már sehol nem lehet találkozni. Az ezüstkárász genetikai és szaporodási előnyét (spontán ginogenezis) tovább növeli a folyón rendszeresen levonuló ipari és kommunális szennyezés, s mivel a kedvezőtlen körülményeket jobban tűrve alkalmazkodóbb, mint más halfajok,

az adott élettérről rohamosan kiszorítja azokat. A fauna szűkülése mellett azonban megfigyelhető egyes halfajok megjelenése is. Ilyen a ponto-kaszpikus elterjedésű tarka géb (Proterorhinus marmoratus), amelynek terjeszkedése országos jelenség. Előfordulását a Zagyvából mi jeleztük először l997-ben: az adott folyószakaszon is bőséges számmal fordul elő. Az ezüstkárász mellett legnagyobb egyedszámban fogott hal eddig a szivárványos ökle (Rhodeus sericeus amarus) volt. E faj – amelynek szaporodása kagylók jelenlétéhez kötött – az utóbbi években minden mintavételezés alkalmával a vízrendszer minden pontján nagy egyedszámban képviseltette magát, ami valószínűleg kapcsolatban állhat a folyók csökkenő vízhozama következtében feliszapolódással.

A holtág régvolt halfaunáját talán legjobban a terület melletti belvízcsatorna fajösszetétele jellemzi. A csatorna – átemeléses rendszerrel – közvetlen összeköttetésben áll a folyóval, de jobb élőhelyet biztosít a mocsaras, „holt" vizeket kedvelő fajoknak, pl. a compó (Tinca tinca) és a védett réti csíkhal (Misgurnus fossilis) számára. Ugyancsak előkerült belőle – méghozzá nagy egyedszámban – a szintén védett vágócsík (Cobitis taenia, – újabban C. elongatoides). Külön örömünkre szolgált, hogy a Zagyva vízrendszerében gyakoribb bodorka (Rutilus rutilus) mellett a tapasztalataink szerint sajnos egyre ritkuló vörösszárnyú keszeg (Scardinius erythrophthalmus) is jelen van még a csatorna vizében.

B./ Kétéltűek (Amphibia)

Megfigyeléseink során 8 kétéltű fajt regisztráltunk. A farkos kétéltűeket csak a pettyes gőte (Triturus vulgaris) képviseli, amelyet néhány példányban figyeltünk meg a belvízcsatornában. Ugyanitt akadtunk a mocsári-, a kecske- és a tavibéka (Rana arvalis, R. esculenta, R. ridibunda), egyedeire, továbbá a másutt gyakoribb vöröshasú unka (Bombina bombina) kisszámú populációjára is. A barna ásóbéka (Pelobates fuscus) elsősorban a szikes rét és a tölgyes átmeneti zónájában (Alattyán mellől van régebbi adata is: ENDES & HARKA 1985), az erdei béka (Rana

dalmatina) az erdős részek nyiladékaiban és az átvezető utak mentén került elő. A zöld levelibéka (Hyla arborea) jelenlétére viszont csak az őszi időszakban gyakorta hallható „recsegő" hangja alapján tudtunk következtetni.

C./ Hüllők (Reptilia)

A hüllőfaunát egyedül az élőhelyekben igazán nem válogatós fürge gyík (Lacerta agilis) képviseli, ezen kívül csak a Zagyvából „áttévedt" vízisikló (Natrix natrix) egyetlen napozó példányát észleltük.

D./ Madarak (Aves)

A gerincesek legfajgazdagabb csoportját a madarak alkotják, amelyben a határozott szintezettséggel rendelkező (avarszint, cserjeszint, öreg fák törzse és odvai, lombkoronaszint) itteni kemény- és puhafaligetnek egyaránt nagy jelentősége van. Legnagyobb számban az erdei énekesek vannak jelen. Gyakori a széncinege (Parus major), kékcinege (Parus caerulens), feketerigó (Turdus merula), fülemüle (Luscinia megarhynchos), csilpcsalpfüzike (Phylloscopus collybita), erdei pinty (Fringilla coelebs). Jóval ritkább, legtöbbször csak 1-2 párban fészkel a csuszka (Sitta europaea), vörösbegy (Erithacus rubecula), meggyvágó (Coccothraustes coccothraustes), és citromsármány (Emberiza citrinella). Ugyancsak itt költ az örvös galamb (Columba palumbus), a nagy fakopáncs (Dendrocopos major) és az éles hangú zöld küllő (Picus viridis). Szintén a jellegzetes hangjuk után lehetett következtetni a nádasból a bölömbika (Botaurus stellaris), továbbá a haris (Crex crex) és a fürj (Coturnix coturnix) jelenlétére is. Számos madárfajt – mint pl. fehér gólya (Ciconia ciconia), vörös vércse (Falco tinnunculus) – csupán táplálékkeresésük során láthattunk, viszont éjjeli lepkegyűjtéshez készülődve több alkalommal sikerült észlelni a lappantyút (Caprimulgus europaeus). A ragadozókat képviseli az egyik öreg tölgyön fészkelő egerészölyv-pár (Buteo buteo), míg a fácántelepnek köszönhetően gyakran látogat a területre a héja (Accipiter gentilis). Bár a helyi költés nem bizonyított, egyes öreg

tölgyek alján több alkalommal is találtunk bagolyköpeteket, amelyek feltehetőleg valamelyik fülesbagoly-fajtól (Asio otus vagy A. flammeus), esetleg macskabagolytól (Srtix aluco) származhattak, míg a kuvik (Athene noctua) alkalmi jelenlétére ugyancsak a hangja alapján szereztünk bizonyságot.

A tölgyes szélét alkotó kökényes bozótosban és a rét közepén található cserjésben ver tanyát a tövisszúró gébics (Lanius collurio) és a jóval ritkább kis őrgébics (L. minor). Szintén itt él a cigány-csaláncsúcs (Saxicola torquatus), a sordély (Emberiza calandra), valamint a tengelic (Carduelis carduelis). A szikes réten fészkel a sárga billegető (Motacilla flava), és gyakorta lehet látni rokonfaját, a barázdabillegetőt (Motacilla alba) is.

A kiszáradt holtág mai állapotában már nem biztosít megfelelő életteret a vízimadarak számára, ennek ellenére a tapasztalataink alapján valószínűsítjük két pár bakcsó (Nycticorax nytricorax), és a már említett bölömbika (Botaurus stellaris) költését. A megmaradt nádas foltokból gyakorta hallható a nádirigó (Acrocephalus arundinaceus) és a foltos nádiposzáta (A. schoenobaenus) csodálatos dallamtrillája: még feltehetőleg fészkelnek. Az élő Zagyva-szakasz felett pedig számtalanszor láttunk jégmadarat (Alcedo atthis).

E./ Emlősök (Mammalia)

Az emlősfaunával kapcsolatban csak néhány, az egész térségben gyakori faj jelenlétét tapasztaltuk: keleti sün (Erinaceus roumanicus), vakondok (Talpa europaea), erdei cickány (Sorex araneus), mezei nyúl (Lepus europaeus), mezei hörcsög (Cricetus cricetus), mezei pocok (Mictorus arvalis), menyét (Mustela nivalis), őz (Capreolus capreolus). Régebbi irodalmi adat szerint (ENDES & HARKA l985) előfordul itt az erdei egérfélék (Apodemus csoport) valószínűleg több fajai is; mi eddig ezirányban nem vizsgálódtunk. Feltehetőleg más apróbb emlősállat faj – elsősorban rágcsálóféle – is élhet az erdő alján, illetve a szikes réten. Ennek megállapításához szükségesnek tartjuk a jövőben szakemberek segítségével a különböző csapdás mintavételeket, illetve a kiterjedt bagolyköpet-vizsgálatokat.

A terület természeti értékei

Az alattyáni Bereki-erdő a maga 36 hektáros, néhai Zagyva-holtággal körülvett ártéri-erdő és szikes-erdőspuszta-rétjével – a szemmel látható, de az élőhely alapjait eddig lényegében nem megváltoztató emberi beavatkozások ellenére – a Dél-Jászságra egykoron jellemző növény- és állattársulásoknak valószínűleg utolsó egységes természeti színfoltja. A holtág belső oldala mentén végigfutó puhafás- (Salicetum albae-fragalis) és tölgy-kőris-szil (Fraxino pannonicae - Ulmetum) keményfa galéria-ligeteivel, a hozzájuk szervesen kapcsolódó idős kocsányos tölgyessel (Galatello – Quercetum roboris), a fiatalabb (kb. 20 éves) telepítésű tölgyes szélén tenyésző kétlevelű csillagvirág (Scilla vindoboniensis) szépszámú állományával, valamint a két erdő között elterülő csodálatos szikes-erdei rétjével (Peucedano – Asteretum sedifolii) olyan társulás, amely az 1997 január 1.-én életbe lépett természetvédelmi törvény értelmében – mint élőhely-együttes – „automatikusan" természetvédelmi területnek minősül. Országos viszonylatban is kiemelkedő természeti értéket képvisel ez a környéken (de az egész Jászság viszonylatában is) szinte teljesen elszigetelt élőhely-reliktum, amelyet minden körülmények között – legalább jelen állapotában! – meg kell próbálni megőrizni, és minden további negatív befolyástól megóvni. Életközösségei gazdagok, mindamellett számos ritka-, és védett élőlény (eddigi ismereteink szerint 9 védett növényfaj, mintegy 40 védett gerinces-, és 20 védett gerinctelen állatfaj) számára jelent refugiumot. Ez utóbbiak közül különösen kiemelkedik az endemikus alfajú és csak hazánkban előforduló sziki ürömbagoly-(Saragossa porosa kenderesiensis), és az európai viszonylatban is igen jelentős nagy szikibagoly-lepke (Gortyna borelii lunata) kisszámú maradvány populációja. A terület esztétikai, tájképi, és természeti értéke az előzőekben elmondottak alapján szinte felbecsülhetetlen: a Bereki-erdő igazi jelentőségét azonban nem pusztán az egyes ritka és védett növény- és állatfajok több-kevesebb egyedszáma, hanem ezek együttes, izolált jelenléte adja.

IRODALOM

BALLA, Gy. 1958. A Jászság geomorfológiai fejlődéstörténetének vázlata. – Földrajzi Értesítő, VII., 1: 1-12.

BORHIDI, A., SÁNTA, A. (szerk.) 1999. Vörös Könyv Magyarország növénytársulásairól 2.: 282-288., Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Budapest

BUSCHMANN, F. 2001. Az alattyáni Bereki erdő nagylepkevilága és természetvédelmi értékelése az eddigi kutatások tükrében. A Jász Múzeum évkönyve 1975-2000: 461-470.

ENDES, M., HARKA, Á. 1985. A jászsági-sík gerincesállatvilága. Jászsági Füzetek 14: 44 pp

FODOR, F. 1935. A Zagyva alföldi medencéjének régi vízrajzi viszonyai. Vízügyi Közlemények: 223-237, Budapest

FODOR, F. 1942. A Jászság életrajza. Szent István Társulat, Budapest, 75 pp

HARKA, Á. 1997. Halaink. Képes határozó és elterjedési útmutató Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete, Budapest, 175 pp

MAGYAR KÖZLÖNY, 1993. A védett növény- és állatfajok, és pénzben kifejezett értékük. 12/1993/III.31. KöM. Rendelet

MOESZ, G. 1940. A Kiskunság és a Jászság szikes területeinek növényzete. Tisia 4.: 100-115.

PÉCHELY, GY. 1965. Az Alföld éghajlata. Földrajzi Közlemények, XIII. (LXXXIX.), 2.: 105-133.

SIMON, T. 1981. Növényföldrajz, társulástan, és ökológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 546 pp

SIMON, T. 1992. A magyarországi edényes flóra határozója. Tankönyvkiadó, Budapest, 892 pp

SZÉKELY, A. 1969. Az Alsó-Zagyva-sík. In Pécsi M. (szerk.): A tiszai Alföld: 80-85. Akadémiai, Budapest

TIMKÓ, I. 1935. A Kiskunság és a Jászság szikes talajai. Földtani Intézet Évi Jelentései, 1925-28: 251-261.